

Traianus, model van een

Waarom deze keizer perfect is voor geschiedenisonderwijs

Toen Claudius II Gothicus in 268 aan zijn kortstondige keizerschap begon – hij stierf al in 270 aan een ‘pest’ – wenste de senaat hem toe dat hij ‘de krijgshaftigheid van Traianus, de rechtschapenheid van Marcus Aurelius en de zelfbeheersing van Augustus in zijn persoon zou verenigen’. Dus nog na anderhalve eeuw gold Traianus, die regeerde van 98 tot 117, als een modelkeizer. Hoe kon deze nieuwkomer de hoogste macht en de hoogste roem bereiken? En waarom is hij voor het geschiedenisonderwijs de perfecte keizer?

Anton van Hooff
is historicus.

Toen Marcus Ulpius Traianus op 18 september van het jaar 56 werd geboren wees niets op zijn toekomstige grootheid. De familie Ulpius behoorde slechts tot de lokale elite van de Spaanse stad Italica. De naam verwees naar de Italische veteranen die daar indertijd waren gevestigd. Het zuidelijke deel van Iberië was al sterk geromaniseerd; niet voor niets is het Spaans de meest Latijnse van de Romaanse talen.

Traianus' opgang

Traianus' weg omhoog werd gebaad door zijn vader. Deze was commandant van een van de legioenen die Vespasianus waren toegewezen om de Joodse Opstand (66-70) neer te slaan. Steunend op de grote legermacht waarover hij beschikte, kwam Vespasianus als laatste lachende uit het turbulente Vierkeizerjaar van 68-69. Als beloning voor zijn steun werd vader Traianus in 70 ‘toegevoegd’ consul. ‘Toegevoegd’, *suffectus*, wil zeggen dat hij niet behoorde tot het consulpaar waarmee het jaar begon dat naar deze *consules ordinarii*, genoemd werd. Na hen traden om de twee maanden duo's van *suffecti* aan. Als ver-

trouweling van Vespasianus kreeg vader Traianus vervolgens diverse belangrijke posten in leger en bestuur. Hij kreeg ook de status van *patriciër*, de Romeinse vorm van verheffing in de adelstand. Voor de zoon betekende deze waardigheid dat hij op jongere leeftijd dan leden van plebejische families ambten kon bekleden. Zo werd hij als vijfendertigjarige in het jaar 91 *consul* en nog wel *ordinarius*, terwijl tweeënveertig daarvoor de wettelijke minimumleeftijd was.

Tevoren had hij, nog geen twintig jaar oud, bij zijn vader in de provincie Syria gediend als stafofficier. Iedere aankomende Romeinse magistraat moest enige tijd in die rang aan het leger geroken hebben, maar Traianus voelde zich in het militaire milieu op zijn plaats. Het rauwe leven daar paste bij zijn aard en kwaliteiten. Hij had wel het onderwijs genoten dat iedere Romeinse knaap van goeden huize kreeg, maar een intellectuele hoogvlieger was hij zeker niet. Hij was niet verder gekomen dan, zouden wij zeggen, de middelbare school. Wel had hij een heilig ontzag voor geleerdheid, een houding die de ‘goede keizer’ paste. Tien jaar lang, van 87 tot

keizer

99, vertoefde hij voornamelijk in het militaire grensgebied aan de Rijn en de Donau. Hij was commandant van een legioen en gouverneur van een van twee *Germaniae*; Opper- of Neder-, dat is niet duidelijk.

Adoptie door Nerva

Dat de vroege carrière van Traianus in nevelen is gehuld, is niet alleen toe te schrijven aan gebrekkige bronnen, maar er was ook alle reden om kies te zwijgen over de gunst die Traianus kennelijk van Domitianus, de laatste Flaviër, had genoten. Die gold na zijn gewelddadige dood in 96 als een tiran van het slag Caligula en Nero. (Na 1945 verzweeg of bagatelliseerde ook menig Duitse magistraat zijn rol onder het nazibewind.)

De moord op Domitianus, die zich binnen de muren van het Paleis, het *Palatium*, voltrok, overviel leger en senaat. De vroege vaders, opgelucht dat de despoot verantwoordelijk voor de dood van medesenatoren uit de weg was geruimd, reageerden het snelst: zij spraken over Domitianus de 'verdoeming der herinnering', *damnatio memoriae*, uit en wezen uit hun midden Nerva als nieuwe keizer aan. Het is de enige keer in de Romeinse geschiedenis dat de senaat op eigen initiatief de nieuwe vorst aanwees – normaal kon het hoge huis niet meer doen dan de keuze van de voorganger of het leger flatteren. Gezien zijn leeftijd, bijna zesenzestig, werd met Nerva kennelijk een tussenpaus benoemd; regenten zien niet graag dat een van hen te hoog boven het maaiveld uit komt.

Het leger, waarbij Domitianus in tegenstelling tot de senaat populair was, wilde de dode keizer vergoddijken, zoals eerder met vier 'goede' keizers Augustus, Claudius, Vespasianus en Titus was

gebeurd. Maar er was op dat moment niemand die zich aan het hoofd stelde van de ontevreden soldaten. Enige tijd later lieten de troepen zich wel gelden: zij dwongen Nerva de moordenaars van Domitianus aan hun wraak uit te leveren. 'Hoeveel divisies heeft de paus eigenlijk?' moet Stalin tegen de Franse minister van Buitenlandse Zaken Pierre Laval hebben gezegd toen deze in 1935 aandrong op een verzoenende houding tegenover de kerk. Nerva had geen legioenen. Als noodgreep wees hij al na een jaar de succesvolle commandant Traianus aan als opvolger door hem tot Caesar te benoemen. 'Caesar' is een familienaam die titel is geworden, want na Nero kon geen vorst beweren af te stammen van Gaius Iulius Caesar. Caesar, uitgesproken met een k als *kaisar*, zoals blijkt uit ons 'keizer', duidde – om het ingewikkeld te maken – niet de keizerlijke positie aan. Dat deed 'Augustus' (Majesteitelijke), de titel die naam is geworden van de eerste 'keizer'. Sinds Vespasianus zijn beide zonen Titus en Domitianus Caesar had gemaakt, werd de aangewezen opvolger zo betiteld. ►

Boven: In het Domus Flavia, het enorme keizerlijke paleis van Domitianus op de Palatijn, bevond zich een op kleine schaal nagebouwde hippodroom. Foto: Paul Hermans.

Onder: Panorama-foto van het forum van Traianus. Foto: Grenouille vert, Wikimedia Commons.

Onder: Op deze illustratie is de haven van Traianus te zien. Het zeshoekige bassin is er nog steeds.

Rechterpagina: De zuil van Traianus in Rome. Foto: Matthias Kabel.

Bovendien werd Traianus een maand later door Nerva geadopteerd. Het 'zoontje' was al eenenveertig... Nerva had bij ontstentenis van een eigen zoon best iemand uit zijn naaste familie kunnen adopteren, maar hijzelf, de schijnbare uitzondering op de regel dat het keizerschap een militaire monarchie was, bevestigde door de adoptie van Traianus de regel.

Dat het om een politieke formaliteit ging blijkt uit het feit dat Traianus in het Rijngebied bleef om daar zijn campagne voort te zetten. Ook toen Nerva na nog geen vijftien maanden op 18 januari 98 stierf, kwam zoonlief niet naar Rome. Pas in het najaar van 99 deed hij zijn intrede in de stad.

De volmaakte vorst

Al een jaar later wist Plinius, die ook vuile handen onder Domitianus had gemaakt, het al: de Allerbeste Vorst, *Optimus Princeps*, was opgestaan. Net als 'Caesar' en 'Augustus' was *Princeps* een term van heerlijke vaagheid. De betekenis is 'initiatiefnemer', in het bijzonder de positie van de senator die op grond van zijn waardigheid het eerst zijn mening mocht geven over een voorliggend voorstel; hij kon de loop van het debat natuurlijk sterk bepalen. Het keizerschap was geen formele functie, zoals consul, vandaar dat er allerlei versluierende termen werden gebruikt om de militaire monarch aan te duiden, anders dan met het hatelijke *dictator* of *rex* (koning). *Princeps* is ons 'prins' geworden, het vage 'vorst' is de beste weergave.

Plinius werd in het najaar voor twee maanden suffect-consul. Hij dankte de vorst met een lofrede, *Panegyricus*, die als zij werd uitgesproken zoals gepubliceerd, ongeveer vijf uur moet hebben geduurd. Je zult maar Romeins keizer zijn en iedere twee maanden zo'n plichtpleging moeten ondergaan.

Als senator prijst Plinius de nieuwe vorst om zijn respectvolle omgang met het hoge huis. Ze worden allemaal met een broederkus begroet. Als ze het Paleis bezoeken, voelen ze zich er thuis, heel anders dan toen het 'verschrikkelijke monster' daar resideerde – Domitianus wordt maar twee keer in de rede met name genoemd. De senaat in zijn waardigheid laten, was een van de voorwaarden om als goede keizer te gelden. Slechte keizers lieten senatoren wegens majesteitsschennis of vermeende deelname aan complotten liquideren. Soms voegden ze *injury* aan *injustice* toe door de senaat zelf een lid te laten vonnissen. Tacitus, die net als Plinius en Traianus zijn opgang onder Domitianus maakte, is de enige die schuld bekend: 'Het waren *onze* handen die Helvidius in de kerker brachten, *ons* bezoedelde het schouwspel van Mauricius en Rusticus, *ons* besprenkelde Senecio met onschuldig bloed.' Dit is echte *Ver-gangenheitsbewältigung*.

Niet alleen door het toekennen van een apotheose of *damnatio* rekende de senaat postuum af met een keizer. Uit deze kring kwamen de geschiedschrijvers zoals Tacitus die voor altijd de reputatie van de vorst bepaalden. Een van de pijlers van een geslaagd keizerschap was dus een goede verstandhouding met de senaat.

Brood, spelen en stenen

De tweede zuil was het bieden van brood en spelen, de enige twee zaken waarover het Romeinse volk zich nog druk maakte, nadat het zijn soevereiniteit had verkwanseld, hoonde de satiricus Iuvenalis. Traianus verzekerde de jaarlijkse graantoevoer uit Egypte en Tunesië, onder andere door een zeshoekig havenbekken bij de mond van de Tiber te laten aanleggen (bij landing op of vertrek van vliegveld Leonardo da Vinci is het bassin vaak te zien).

Bij het bieden van spelen bleef Traianus onovertroffen. Het festival ter viering van de onderwerping van de Daciërs duurde 123 dagen. Daarbij werden elfduizend dieren, wild en tam, verbruikt, tienduizend gladiatoren traden in het strijdperk. Augustus kwam gedurende zijn gehele regeerperiode van enkele decennia slechts in de buurt van deze aantallen! Latere keizers deden geen poging om Traianus te evenaren.

Naast brood en spelen bood de goede keizer die Traianus was, het volk ook stenen – in de vorm van instellingen tot nut van het algemeen: badhuizen, bibliotheken, tempels, aquaducten, bruggen en wegen. Traianus liet de keizerlijke loge in het Circus Maximus opruimen en gaf zo plaats aan nog eens vijfduizend toeschouwers. Op deze manier was de keizer dicht bij zijn volk,

‘Bij het festival dat 123 dagen duurde, werden elfduizend dieren verbruikt, tienduizend gladiatoren traden in het strijdperk’

prijst Plinius. De goede keizer diende immers wel royaal, maar niet koninklijk te zijn door zich hooghartig af te zonderen. Net als een moderne monarch moest hij ‘gewoon doen’. Onovertroffen bleef het Traianus’ Forum, met een oppervlakte van twee keer de Dam. Op de noordelijke heuvelrug zijn de galerijen bewaard gebleven die doen denken aan moderne winkelpassages. Van het eigenlijke forum staat nog de zegezuil overeind. In een spiraal wikkelt zich een reliëf om de holle kolom. Het brengt de twee oorlogen in beeld die Traianus tussen 101 en 107 tegen de Daciërs voerde. Daarmee wilde hij voorganger Domitianus de loef afsteken, die problemen met de barbaren ten noorden van de Donau halfslachtig zou hebben opgelost.

Oorlog in stripvorm

De moderne toerist is er in principe beter aan toe dan de oude Romein. Voorzien van een verrekijker kan hij vele rondjes om de zuil maken. In de oudheid moest iemand die het hele beeldverhaal wilde volgen, telkens van het ene omringende gebouw naar het andere gaan en van verdieping wisselen. Dat zal wel niemand gedaan hebben. Het ging vooral om de idee dat de oorlog vereeuwigd was. Overigens doet de moderne Rome-reiziger er verstandig aan naar het Museo della civiltà Romana in het stadsdeel EUR te gaan. Daar zijn de afgietsels van het volledige reliëf op ooghoogte te zien. Het is niet de enige goede reden om erheen te gaan. Het museum is weliswaar uit politiek bedenkelijke redenen opgericht – Mussolini wilde de Italianen doordringen van hun *romanità* – maar didactisch is het voortreffelijk, met afgietsels, modellen en maquettes, onder ►

Links: Een stenen kaart op de Via dei fori imperiali laat de omvang van het Romeinse Rijk zien tijdens de heerschappij van Traianus. Rechts: Deze bij Nijmegen gevonden bronzen kop heeft de trekken van keizer Traianus. Maar de kop wijkt af van andere bekende portretten van de keizer. Museum Het Valkhof, Nijmegen.

andere van de stad Rome in de late keizertijd. Het is echt een aanrader voor iedere Romereis.

De panelen laten, uiteraard gestileerd, de episo-den van de veldtochten zien, zoals het oversteken van de Donau via een schipbrug, bestormingen (onder andere met het bekende schilddak), het bruut afmaken van barbaren, het aanbieden van afgeslagen hoofden aan de keizer (die telkens de centrale figuur is), het wegslepen van vrouwen en kinderen in slavernij, de zelfdodingen van in het nauw gebrachte Dacische leiders, culminerend in de scène waar koning Decebalus met een inheems kromzwaard zich de hals afsnijdt. Zo werd de Pax Romana gevestigd. De pacificatie was zo grondig dat de inheemse cultuur en taal werden verdelgd; het lijkt er zelfs op dat Traianus genocide heeft bedreven. Romeinse kolonisten vestigden zich in het land en legden hun taal op. Zo komt het dat het Roemeens een Romaans taaleiland te midden van het Slavisch is.

Krijgsheer

Het is geen wonder dat de keizer, die zelf veldtochten leidde, kon vertrouwen op de troepen, de machtsbasis van iedere Romeinse keizer. Traianus was ook verder niet wars van expansie: in 106 werd Arabia als provincie 'verworven', zoals het op munten heet, kennelijk op vreedzame wijze. Maar er was nog een oude rekening met de Parthen te vereffenen. Hun rijk in het Midden-Oosten was het enige tegenwicht tegen het Imperium Romanum. Diverse Romeinse leiders hadden zich op het Parthische probleem stukgebeten, te beginnen met Crassus' vernietigende nederlaag in 53 voor Christus. Liet Traianus zich ook leiden door het voorbeeld van Alexander de Grote? In 114 begon hij de verovering. Hij kwam tot aan de Perzische Golf en richtte achter zich nieuwe provincies in. Onder hem bereikte het Romeinse Rijk zijn grootste omvang, zoals een stenen kaart aan

Mussolini's Via dei fori imperiali nog steeds laat zien. Maar ook voor Traianus was het Midden-Oosten een mijnenveld. In het achterland braken opstanden uit, onder meer van Joden. Ziek trok de keizer zich terug. Op de terugweg naar Rome stierf de Volmaakte Vorst aan een beroerte.

Perfect voor onderwijs

In 2002 verscheen in *Pharos. Geschiedenis voor de basisvorming havo/vwo deel 1* mijn hoofdstuk over de Romeinse keizers. Omdat dit leerboek strikt exemplarisch was opgezet, behandelde ik alleen Traianus. Uit bovenstaand artikel blijkt waarom hij een perfect model voor het onderwijs is. Ook door bijzonder bronnenmateriaal leent hij zich voor behandeling: Plinius' lofrede is een ware vorstenspiegel. En de zuil van Traianus biedt het Romeinse verleden in stripvorm. In Nijmegen, dat als Noviomagus van Traianus gemeenterechten kreeg, staat op het naar hem genoemde plein een standbeeld. Het Leidse Rijksmuseum van Oudheden heeft een Traianus als imperator. ■

Verder lezen

Anton van Hooff, *De Gouden Eeuw van Rome. Van de volmaakte Traianus tot Commodus de gladiator* (Ambo | Anthos, Amsterdam 2017).

Plinius, *Panegyricus*, vertaling F.J.A.M. Meijer en D. den Hengst, *Plinius Minor Lofrede op keizer Trajanus* (Ambo, Baarn 1990); is nog wel antiquarisch te verkrijgen; op het internet is een Engelse vertaling te vinden.

De hele zuil van Traianus is van onder naar boven af te lezen op: <https://tinyurl.com/69rneju>.

Julian Bennett, *Trajan. Optimus Princeps. A Life and Times* (Routledge, Londen en New York 1997).